

ROZUM AKO ZDROJ MORÁLNEHO ZÁKONA: MÔŽE AUTONÓMIA KONAJÚCEHO V KANTOVEJ ETIKE VIESŤ K SVOJVÔLI?

REASON AS THE SOURCE OF THE MORAL LAW: CAN THE AGENT'S AUTONOMY IN KANTIAN ETHICS LEAD TO ARBITRARINESS?

Denis Dulovics

Katedra filozofie, Filozofická fakulta, Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici

ddulovics@umb.sk

Abstract: The study examines whether Kant's understanding of freedom as autonomy of the will leads to subjective arbitrariness or whether it contains rational limits that keep it within the bounds of moral normativity. The point of departure is an analysis of Kant's conception of freedom as belonging to the "world of reason," in which the human being is bound by the moral law and the categorical imperative. The text shows how pure practical reason constitutes the moral law and maxims as autonomously instituted principles of action, and how their binding force rests on the test of universality. Attention then shifts to the limits of autonomy in the context of social life, where individual freedom encounters the demands of coexistence, recognition, and shared norms. Within this framework, critical objections to Kantian ethics are developed, challenging its formalism, its separation of morality from a substantive conception of the good, and its presupposition of atemporal rationality. The study proceeds from the assumption that Kant's position is most fruitfully understood as a form of procedural moral constructivism, in which universality does not lie in the specific content of maxims, but in the way they are rationally formed and reflexively revised.

Key words: autonomy of the will, categorical imperative, freedom, moral law, universality

Úvod

Predstavme si situáciu, v ktorej človek nájde peňaženku plnú peňazí. Nikto ho pri tom nevidel a okolnosti mu dovoľujú, aby si ju ponechal. Napriek tomu sa rozhodne peňaženku vrátiť, nie zo strachu ani kvôli očakávanej odmene, ale preto, že to považuje za správne podľa zásady, ktorú si sám stanovil. V takomto rozhodnutí sa koncentrujú základné prvky Kantovej morálnej filozofie. Východiskom tejto štúdie je Kantovo poňatie slobody ako schopnosti rozumového sebaurčenia, ktoré sa neredukuje na absenciu vonkajších prekážok ani na psychologickú spontánnosť. Sloboda je chápaná ako autonómia praktického rozumu, teda schopnosť byť „sám sebe zákonodarcom“ nezávisle od náklonností, empirických cieľov či spoločenských očakávaní (Kant, 2014). Na tomto pozadí formuluje Kant (2014) kategorický imperatív ako princíp, ktorý prikazuje konať len podľa takej maximy, o ktorej môžeme chcieť, aby sa stala všeobecným zákonom. Práve tu sa otvára otázka, ktorá je predmetom tohto textu.

Hlavnou výskumnou otázkou je, či sloboda chápaná ako autonómia morálneho zákonodarcu nevedie k svojvôli pri tvorbe praktických zákonov alebo či Kantova koncepcia obsahuje rozumové hranice, ktoré takúto svojvôľu vylučujú.

Metodologicky sa text opiera o filozoficko-analytickú interpretáciu Kantových kľúčových diel, doplnenú diskusiou vybraných súčasných autorov. Najprv predstavíme Kantovo poňatie slobody a jeho vzťah k morálnemu zákonu, následne sa zameriame na proces ustanovovania praktických zákonov a záväznosť raz prijatých maxím, potom analyzujeme spoločenský a intersubjektívny rozmer morálnosti a napokon sa venujeme kritickým líniam, ktoré umožňujú prehodnotiť hranice autonómie a ich význam pre súčasné etické myslenie.

Praktický rozum ako zdroj morálnej normativity

Základom etického konania je podľa Kanta (2014) čistý praktický rozum. Praktický rozum sa v jeho koncepcii stáva zdrojom morálnych noriem, pretože by mal byť schopný vytvoriť princípy, ktoré majú normatívnu autoritu bez ohľadu na individuálne túžby či spoločenské zvyklosti. Tento postoj má zásadný dôsledok pre chápanie slobody, na ktorú cez Kantovu prizmu môžeme nazerať ako na autonómiu vôle. Slobodne konať tak neznamená konať podľa pudu alebo záujmu, ale podľa princípu, ktorý si subjekt stanovil ako zákon. Najvšeobecnejšie znenie kategorického imperatívu, ktorý vyjadruje túto zásadu, znie: „Konaj tak, aby maxima tvojho konania mohla byť prijatá za univerzálne platný zákon“ (Kant, 2014, s. 21). Tento imperatív je bezpodmienečný a univerzálny, jeho platnosť nezávisí od konkrétnych okolností, túžob či očakávaných dôsledkov. Keď človek koná v súlade s týmto imperatívom, koná zo slobodnej vôle, pretože podlieha iba tým zákonom, ktoré si autonómne stanovuje sám. Kant túto ideu opiera o predstavu, že sloboda vôle spočíva v nezávislosti rozumu od zmyslovosti: „Oprávnený nárok na slobodu vôle sa zakladá na vedomí a predpoklade nezávislosti rozumu na subjektívne určujúcich príčinách, ktoré patria k zmyslovosti človeka“ (Kant, 2014, s. 75). Ako vysvetľuje aj Palenčár (2019, s. 25), v Kantovej etike je počiatočným bodom morálky „čisto rozumový morálny zákon, fundamentálny princíp povinnosti nezávislý od akýchkoľvek empirických podmienok“. Naopak, ak by konanie sledovalo osobný zisk, prestávalo by byť morálnym a podliehalo by len hypotetickému imperatívu (Kant, 2014), teda imperatívu podmienenému cieľom, nie povinnosťou.

Nehľadiac na to, či hovoríme o kategorickom alebo hypotetickom imperatíve, môžeme sledovať, že morálnym arbitrom nie je žiadna vonkajšia autorita, ale sám rozumne uvažujúci jednotlivec. Tento postoj Kant (2022, s. 148-149) zreteľne formuluje aj vo svojej eseji *Čo je osvietenstvo?*, kde kritizuje neschopnosť človeka používať svoj rozum bez vedenia niekým iným, pričom práve v osvietenstve vidí možnosť prekonania tejto neschopnosti. Túto myšlienku vieme v kontexte jeho ďalších textov interpretovať tak, že sloboda nespočíva v absencii vonkajších prekážok, ale v opretí sa o vlastnú vôľu. „Slobodným nie je subjekt vtedy, keď jeho zámeru nebránia prekážky vonkajšieho sveta, ale vtedy, keď sa zámer niečo realizovať opiera o jeho vôľu. Akonáhle človek koná podľa vôle a nie pod tlakom prirodzenej, zmyslovej príčinnosti, koná slobodne“ (Sedová, 2021, s. 91). Len ak konáme z vlastného rozumovo vedeného presvedčenia, môžeme byť považovaní za morálneho aktéra. Kant (2014) tým zároveň načrtáva obraz človeka ako bytosti patriacej do „sveta rozumu“, ktorej konanie neurčuje prírodná kauzalita, ale autonómia myslenia a vôle. Ako sám tvrdí: „Rozum musí sám seba chápať ako pôvodcu svojich princípov, ktorý je nezávislý na cudzích vplyvoch“ (Kant, 2014, s. 67). Ak majú byť morálne princípy záväzné, podľa Kanta nemôžu byť odvodené z vonkajších vplyvov. Ich záväznosť spočíva v tom, že vychádzajú z rozumu samotného aktéra, a nie z tradície, autority či aktuálnej situácie. Skutočnosť, že Kant tvorbu maxim umiestnil do samotného aktéra morálneho konania, predstavuje jeden z najvýznamnejších Kantových prínosov a zásadnú zmenu v chápaní zdroja morálnej záväznosti. Ako uvádza Palovičová (2007, s. 165): „Kant sa rozchádza s celou tradíciou etiky, ktorá hľadala zdroj morálnej záväznosti v ľudskej prirodzenosti, v tradícii a božskej či svetskej autorite“. Morálny zákon už nie je odvodený zvonka, ale stáva sa výsledkom autonómneho určenia jednotlivca ako rozumnej bytosti. Ak následne konáme v súlade s touto maximou, môžeme o sebe hovoriť ako o racionálnych morálnych aktéroch. Práve v tejto schopnosti určovať si vlastné zákony spočíva ľudská sloboda.

Zároveň však treba upozorniť, že samotné prijatie maximy ako záväznej ešte neznamená, že ju jednotlivec bude schopný vždy dodržiavať. Stanovenie pravidla je síce aktom

autonómie, no praktická realizácia tohto pravidla môže zlyhať, či už v dôsledku vonkajších okolností alebo vnútornej slabosti. Napriek tomu Kantov rámec umožňuje aj spätnú reflexiu morálneho zlyhania, ktorá je integrálnou súčasťou praktického rozumu. Tým, že si jednotlivec uvedomí, že sa mohol zachovať inak, teda že mal možnosť konať morálne, no neurobil tak, prejavuje svoju schopnosť hodnotiť konanie z hľadiska normy, ktorú si sám rozumovo ustanovil, a rozumie tomu, že sa od nej nemôže odkloniť. Tento aspekt zdôrazňuje Cohen (1996, s. 171): „... kantovská osoba tvorí zákon, ale nemôže ho zrušiť, pretože je od prírody určená na to, aby ho tvorila spôsobom, ktorým ho tvorí, a to, čo je určená vytvárať, nesie v sebe prirodzenú autoritu samotného rozumu“. Slobodne ustanovený morálny zákon nie je niečím, čo možno svojvoľne meniť alebo odvolať. Práve naopak, jeho záväznosť spočíva v tom, že vychádza z prirodzenej autority rozumu ako univerzálneho zdroja normativity. Sloboda jednotlivca sa tak neprejavuje v tom, že si z času na čas vyberie inú normu podľa okolností, ale v aktívnom čine sebaustanovenia, ktorým sa maxima stáva povinnou nasledovania. Ako uvádza Korsgaard (1996, s. 104), „reflexívna štruktúra ľudského vedomia si vyžaduje, aby si sa stotožnil s nejakým zákonom alebo princípom, ktorý bude riadiť tvoje rozhodnutia. Vyžaduje, aby si bol sám sebe zákonom. A práve to je zdroj normativity [...] autonómia je zdrojom záväznosti“. Kantov prístup je tak možné označiť za procedurálny morálny konštruktivizmus, v ktorom hodnoty nie sú odvodené z empirických faktov, ale sú konštituované rozumovým aktom autonómneho subjektu. Praktický rozum určuje normy, ktoré majú byť záväzné preto, že vychádzajú z našej vlastnej racionality ako rozumových bytostí. Tento aspekt je možné nájsť aj v nasledujúcej pasáži zo *Základov metafyziky mravov*: „Ako rozumná bytosť, teda príslušník inteligibilného sveta, nemôže človek myslieť kauzalitu svojej vlastnej vôle nikdy inak než pod ideou slobody; pretože nezávislosť na určujúcich princípoch sveta zmyslov je sloboda“ (Kant, 2014, s. 71). Sloboda človeka tak spočíva v jeho príslušnosti k svetu rozumu, len v rámci tohto sveta je schopný konať autonómne, nezávisle od motivácií prameniacych z empirie, ktoré ho môžu zväzdať k cieľom založeným na túžbach či prospechu.

Z tejto perspektívy vyplýva aj požiadavka nestrannosti morálneho rozhodovania. Ako zdôrazňuje Palovičová (2007, s. 167), „subjekt musí prijímať či poznávať morálne obmedzenia nestranne, t. j. nezávisle od konkrétnych cieľov, po ktorých túži, a konať ako autonómna bytosť na základe princípov, ktoré si stanovil“. Dôležité pritom je, že tieto princípy si jednotlivec nemusí výlučne vytvárať sám, môže ich prijať zo spoločnosti. Morálne záväzné sa však stávajú až vtedy, keď ich jednotlivec reflexívne preskúma a podrobí testu univerzality, teda skúmaniu, či môžu byť považované za zákon platný pre všetkých. To umožňuje rozlíšiť medzi legalitou správania (dodržiavaním spoločenských noriem bez ich reflexívneho osvojenia) a morálnosťou správania (konaním z povinnosti, teda z rešpektu k zákonu, ktorý si jednotlivec autonómne stanovil ako záväzný). Kým legalita môže byť vonkajšia a formálna, morálnosť predpokladá vnútorný súhlas s princípom, ktorý sa stáva motívom nášho konania.

Zásadnou otázkou zostáva, prečo možno proces prijímania takto stanovených maxím považovať za slobodný a nie svojvoľný. Odpoveď spočíva v tom, že základ morálnych noriem je u Kanta daný praktickým rozumom, nie empirickými podmienkami. Tento základ neobmedzuje slobodu jednotlivca tým, že by mu diktoval vonkajšie ciele, ale vytvára rámec, v ktorom sa jednotlivec môže slobodne zaväzovať. Morálne konanie sa tak nedefinuje podľa očakávaného výsledku, ale podľa povinnosti, ktorú si človek sám rozumovo zvolil a ktorá zároveň obstoí v teste univerzality. V rámci takto ustanovených maxím si jednotlivec stanovuje isté sebaobmedzenia. Pokiaľ však vyplývajú z rozumu a sú prijaté slobodne, nepredstavujú popretie slobody, ale jej realizáciu. Ako píše Kant (2014, s. 71): „Myslíme ako slobodní, potom sa presadujeme do sveta rozumu a ako jeho členovia poznávame autonómiu vôle a jej dôsledky“. Sloboda je tak neoddeliteľne spätá s inteligibilným svetom a zároveň predpokladá

prijatie zodpovednosti za vlastné konanie. Túto skutočnosť reflektuje Stachoň (2017, s. 70): „Každý tak nesie zodpovednosť za dianie dotýkajúce sa ľudskej dôstojnosti. Pretože čistý praktický rozum je u Kanta zákonodarný... Rozum vie zhodnotiť vhodnosť i nevhodnosť inštitúcií, dohôd, zákonov a pod. Kant neočakáva obdržanie slobody zvonku, človek si ju má uvedomiť v rozume“. Na základe uvedeného možno konštatovať, že prijatie normy je slobodným aktom jednotlivca a jej následné dodržiavanie je prejavom tej istej slobody. Kant (2014, s. 65) túto rovnicu vyjadruje jasne a stručne: „Slobodná vôľa a vôľa podriadená zákonu je jedno a to isté“. Nie je ale slobodou meniť tieto normy ex post podľa zisku. K teoretickej zmene môže dôjsť iba v prípade, ak je jej cieľom modifikácia normy, ktorá by danú normu lepšie priblížila k morálnemu ideálu – to zároveň implikuje, že sme očividne pri prvom stanovovaní normy urobili procesnú chybu, ale práve reflexia nám ju umožňuje napraviť.

Kde ležia hranice autonómie?

V predkladanej časti chceme poukázať na jednotlivé trecie plochy v diskusii, ktoré s autonómiou jednotlivca súvisia. Napr. skutočnosť, ako môže jednotlivec korigovať svoje konanie. Ako môžeme predpokladať, že toto konanie je autonómne a zároveň má univerzálny charakter a nie je prejavom svojvôle? V Kantovom chápaní nie je možné uvažovať o morálnom konaní, ktoré by zároveň nebolo slobodné. Sloboda sa tak stáva nevyhnutnou podmienkou morálnosti. Podobný názor môžeme nájsť už u Rousseaua (2010, s. 32), ktorý píše: „Vzdať sa svojej slobody znamená vzdať sa svojho ľudského postavenia, svojich ľudských práv a dokonca svojich povinností [...] Je to úplne nezlučiteľné s ľudskou prirodzenosťou, veď keď niekoho úplne zbavíme slobody vôle, zbavíme tým jeho činy morálky“. Morálne záväzná povinnosť teda vzniká len zo slobody, a len vtedy možno jednotlivca považovať za zodpovedného za svoje konanie. Ak nie je autonómny zákonodarcom, ak nekoná zo slobodnej vôle, potom jeho konanie nemôže byť morálne v pravom zmysle. Hollander (2023, s. 345) tento obrat od heteronómie k autonómii opisuje takto: „S Kantom sa už ocitáme vo svete filozofie emancipovanej od teológie, vo svete ‚čistého rozumu‘, v ktorom ideálny koncept slobodného jednotlivca vyplýva z analytického racionálneho uvažovania“. V okamihu, keď morálny poriadok prestáva byť garantovaný vonkajšou autoritou, zodpovednosť za ustanovovanie noriem prechádza na samotného človeka. Ten sa stáva subjektom, ktorý má prostredníctvom rozumu schopnosť stanoviť si vlastné morálne zásady. Kritériom platnosti týchto zásad však nemôže byť subjektívne presvedčenie či súhlas spoločnosti, ale test univerzality. Maxima musí byť formulovaná tak, aby mohla byť bez rozporu prijatá každou rozumnou bytosťou. To však neznamená, že každá rozumná bytosť ju skutočne prijme: „Racionálna bytosť nemôže rátať s tým, že aj keby túto maximu presne dodržiavala, tak by práve tejto maxime bola verná každá iná rozumná bytosť“ (Kant, 2014, s. 58). Tento moment nám ukazuje dôležitú dištinkciu. Samotná možnosť univerzálneho prijatia neznamená jeho faktickú všeobecnú platnosť. Racionálne bytosti môžu robiť chyby v hodnotení morálnych maxím, a to nielen vo vzťahu k iným, ale aj vo vlastnom sebahodnotení. Kant tak pristupuje k univerzalite praktických zákonov ako k ideálu normatívnej racionálnej reflexie.

Tým, že posudzovanie morálneho konania presahuje individuálny rámec a zahŕňa aj pohľady iných subjektov, sa otázka morálky rozširuje zo sféry autonómneho jednotlivca na celú spoločnosť. Spoločenský kontext tak vytvára priestor, v ktorom sa morálna autonómia jednotlivca musí vyrovnávať s požiadavkami koexistencie. Stachoň (2017, s. 71) túto dimenziu výstižne charakterizuje: „Vonkajšia sloboda znamená nezávislosť človeka od ľubovôle niekoho iného [...] tým súčasne možnosť konať podľa svojho vlastného cieľa. Nie je to sloboda ‚robiť si, čo chcem‘, ale vo svojom uplatnení je táto sloboda obmedzená na predpoklad zhody všetkých ostatných občanov podľa všeobecného zákona, ku ktorému mohol dať svoj súhlas“. Z toho

vyplýva, že pre fungovanie spoločnosti je nevyhnutná minimálna zhoda na určitých pravidlách či normách, ktoré budú uznávané ako záväzné. Ak však máme byť súčasťou takejto spoločnosti a zároveň si zachovať vnútornú slobodu, predpokladá sa, že prijmem zodpovednosť za svoje konanie. Táto zodpovednosť má dvojaký rozmer: voči sebe samému ako autonómnemu zákonodarcovi a voči druhým, ktorí sú spolunositeľmi spoločného morálneho poriadku. Otázka teda znie: Máme väčšiu zodpovednosť voči spoločnosti alebo voči sebe samým? „Paradoxom sa zodpovednosť stáva, ak v rámci spoločnosti naruša jej stabilitu, ak imperatív vlastnej zodpovednosti prijíma určité empirické podmienky, ktoré dovoľujú, aby sa jednotlivec dostal do rozporu medzi tým, čo sa požaduje, a tým, aký skutočne je“ (Stachoň, 2017, s. 69). Z Kantovho hľadiska však zostáva základom zodpovednosti práve vernosť sebe ako slobodnej rozumnej bytosti, ktorá si slobodne zvolila určité maximy ako záväzné. V takom prípade sa morálna povinnosť môže prejavovať aj ako odmietnutie spoločenského nátlaku, najmä v situácii, keď spoločnosť opustila praktický zákon, ktorý jednotlivec stále považuje za správny. Práve v týchto situáciách sa ukazuje potenciálne slabé miesto Kantovho prístupu, ktoré tkvie v tom, že človek nie je vždy schopný zachovávať svoje maximy. Životné okolnosti môžu obmedziť nielen slobodu jednotlivca, ale aj jeho praktickú schopnosť konať morálne. Na túto skutočnosť reaguje Honneth (2018, s. 175), keď tvrdí, že „neformálne uznaným priestorom na nasledovanie takých morálnych noriem, s ktorými môže rozumovo súhlasiť, dochádza k súhlasu všetkých priamo či nepriamo dotknutých osôb“. V Honnethovom (2018) chápaní morálna sloboda vyžaduje nielen individuálne odhodlanie konať racionálne, ale aj sociálne prostredie, ktoré to umožňuje, priestor vzájomného uznania a spoločne reflektovaných noriem. Tam, kde právo neurčuje záväzné konanie, by mal jednotlivec mať slobodu riadiť sa zásadami, ktoré považuje za racionálne. Táto sloboda však nie je čisto individuálnym aktom, ale závisí aj od uznania zo strany ostatných, čím sa vraciame k myšlienke, že morálnosť je vždy zároveň osobná aj spoločenská úloha.

Buď sa členovia spoločnosti správajú morálne na základe slobodného, autonómneho uvažovania, alebo iba pod vplyvom istého nátlaku. Ak by sme hovorili o nátlaku ako o primárnom motíve konania, potom by takýto spôsob konania nebolo možné považovať za morálny. V Kantovej etike je totiž nátlak nezlučiteľný s morálnosťou. Morálne je len to konanie, ktoré vychádza z povinnosti slobodne prijatej autonómnym rozumom. Treba si však uvedomiť, že morálka spoločnosti nie je automaticky súborom maxim, ku ktorým každý jej člen dospel na základe vlastného uvažovania. Skôr sa javí ako systém axiomaticky zakorenených pravidiel, zákazov a príkazov, ktoré jednotlivci prijímajú často nekriticky a bez reflexie. Morálny zákon v spoločenskom kontexte tak nie je vždy výsledkom autonómnej sebaustanovenej normativity, ale je skôr výsledkom socializačných procesov, konformity či obavy zo sankcie. Klemme (2017, s. 52) v tejto súvislosti vysvetľuje: „V zmysle Kantovej etiky konám morálne, ak konám z povinnosti, [iba vtedy] má moje konanie vnútornú hodnotu (morálnosť)“. Vzápätí však dopĺňa: „Ak je však moje konanie primárne motivované snahou o blaženosť, konám buď jednoducho podľa povinnosti (legálnosť), alebo v rozpore s povinnosťou“ (Klemme, 2017, s. 52). Ak jednotlivec nepociťuje vnútornú povinnosť konať v súlade so svojimi vlastnými maximami, ale koná len preto, že sa usiluje prispôbiť spoločenskému prostrediu, potom jeho konanie síce môže byť spoločensky akceptovateľné, ale nie je slobodné.

Z toho vyplýva dôležitá konzekvencia: ak sa človek správa „morálne“ len v tom zmysle, že nasleduje vonkajšie normy bez ich reflexie, potom môže tieto normy kedykoľvek zmeniť, ak sa mu zmena javí výhodná a zároveň nie je spojená so sankciou. Takto sa morálny zákon relativizuje, stáva sa nástrojom prispôsobovania a kalkulácie, nie prejavom vnútorného záväzku. Týmto spôsobom sa oslabuje vnútorná sloboda, pretože naše rozhodovanie začínajú určovať externé faktory. Tieto faktory sa postupne stávajú dominantnými a vedú naše konanie,

ako keby sme boli živočíchmi ovládanými prírodnou kauzalitou, ktorú Kant (2014) spája s pudovosťou a nutnosťou. V takomto stave už jednotlivец nie je autonómnym morálnym aktérom, ale skôr pasívnym článkom v sieti príčinných vzťahov.

Táto realita odhaľuje zásadné napätie medzi ideálom autonómneho morálneho aktéra, ako ho definuje Kant, a skutočnými podmienkami ľudského života, ktoré sú často determinované okolnosťami, potrebami či vonkajšími očakávaniami. Jednotlivec môže byť obmedzený v schopnosti konať morálne nielen spoločenským tlakom, ale aj vlastnou emocionalitou, fyzickými obmedzeniami či individuálnym chápaním dobra. Práve tu sa otvára priestor na kritiku Kantovho konceptu praktického rozumu a kategorického imperatívu, ktorú podrobnejšie rozoberáme v nasledujúcej časti.

Praktické zákony a kategorický imperatív: námietky a kritika

Kant (2014) vo svojej etickej teórii pristupuje k človeku takmer výlučne ako k rozumovej bytosti, pričom do značnej miery opomína jeho ďalšie stránky, emocionalitu, telesnosť a animálnosť. Túto skutočnosť vo svojej knihe *Frontiers of Justice* kritizuje napr. Nussbaumová (2006), ktorá odmieta ostré rozdelenie človeka na racionálnu (inteligibilnú) a zmyslovú (empirickú) bytosť. Nussbaumová (2006) zdôrazňuje, že človek je vždy spojením týchto dvoch stavov a že každé normatívne uvažovanie, ktoré ich od seba striktné oddeľuje, ignoruje skutočnú povahu ľudskej skúsenosti. Pri rozhodovaní človek totiž nikdy nie je celkom oslobodený od svojho kontextu, vnímania okolitého sveta a podmienok, v ktorých koná. Tým akoby oslaboval celostný obraz človeka. Ako uvádza aj Palovičová (2004, s. 636): „Je otázne, či je rozum schopný vyňať sám seba zo všeobecne konštruovaného poriadku sveta a konštruovať nový poriadok sveta“. Môžeme teda vidieť, že Kantovo chápanie človeka ako inteligibilnej bytosti čistej vôle ostro kontrastuje s empirickou realitou ľudskej existencie. Na túto skutočnosť nadväzuje aj MacIntyre (2006, s. 496), ktorý pripomína, že „morálne pravidlá možno identifikovať a charakterizovať iba ako súčasť konkrétnej koncepcie ľudského dobra a spôsobov jeho dosiahnutia. Morálne otázky analyzované oddelene, v izolácii od širších kontextov, sa vždy budú javiť ako racionálne nezodpovedateľné“. Inými slovami, každé praktické pravidlo je vždy nejako previazané s určitou ideou dobra, a teda s konkrétnou predstavou o tom, čo má ľudský život naplňať. MacIntyre (2004) taktiež poukazuje na skutočnosť, že u Kanta prestáva byť cieľom morálky šťastie, a teda sa vytráca spojenie medzi morálnosťou a dobrom v zmysle plnosti života. Ak sa na túto kritiku pozeráme cez prizmu slobody v Kantovej koncepcii, tak môžeme povedať, že človek zostáva slobodný práve vtedy, keď sa podrobuje zákonom, ktoré si stanovil autonómne, a nie zo zreteľom na následky alebo subjektívne túžby.

Z daných kritik vyplývajú viaceré dilemy. Buď vytvárame praktické zákony, ktoré síce vychádzajú z konkrétnej predstavy o dobrom živote, ale tým zároveň strácajú univerzálnu platnosť, pretože sú ovplyvnené externými faktormi. Alebo sa pokúšame vytvoriť čisto formálne univerzálne zákony, ktoré síce môžu platiť pre všetkých, no ostávajú vágne a prakticky prázdne, pretože nám nič konkrétne nepovedia o tom, ako máme konať v reálnych situáciách. Palovičová (2007, s. 169) tento problém formuluje výstižne: „Univerzalistické chápania morálky musia stroskotať, pretože ak odlúčime morálne pravidlá, ktoré vymedzujú správne konanie, od koncepcií ľudského dobra, nedokážeme ich adekvátne zdôvodniť“. Kant (2014) by sa voči tejto výhrade obhajoval tým, že praktickým zákonom priznal neinferenčný status: nie sú odvodené z empirických faktov ani z konkrétnych cieľov, ale majú svoj pôvod *a priori* v samotnom rozume. „Všetky mravné pojmy majú svoj pôvod *a priori* v rozume [...] nemôžu byť získané abstrakciou zo žiadnych empirických poznatkov [...] v čistote ich úsudku spočíva ich hodnota, kvôli ktorým nám slúžia ako najvyššie praktické princípy“ (Kant, 2014, s. 31). Hoci Kant takto zakladá morálnosť v samotnej racionalite, otázka spojenia morálnych noriem s konkrétnym chápaním

dobra ostáva naďalej otvorená. Je totiž oprávnené pýtať sa, či čistý praktický rozum stačí ako jediný normatívny základ alebo či by do procesu morálneho uvažovania nemali byť zapojené aj empatická schopnosť, sociálne podmienky a historická skúsenosť jednotlivca. Diskusia nám predostiera dôležitú vec – je ňou spochybnenie univerzality praktických zákonov, v zmysle konkrétneho obsahu. Pretože morálne postoje v spoločnosti nie sú nikdy nemenné a nespochybniteľné. MacIntyre (2004, s. 309) Kantov koncept univerzality spochybňuje historicko-kultúrnym argumentom: „Princípy, ktoré Kant prezentoval ako univerzálne a nutné princípy ľudskej mysle boli v skutočnosti iba princípy typické pre určitú dobu [...] tak i to, čo pokladal za princípy a predpoklady morálky o sebe, sa ukázalo byť princípmi protestantizmu, ktorý položil základy moderného individualizmu. A tak sa tento nárok na univerzálnosť zrútil“. MacIntyrov (2004) výčitka teda nesmeruje len ku Kantovej dôvere v autonómneho jednotlivca, ale najmä k predpokladu nadčasovej racionality, ktorá sa môže javiť ako historicky podmienená. Aj keď Kant (2014) sám pripúšťa, že iné rozumné bytosti nemusia konkrétnu maximu prijať, predpokladá zároveň, že ich rozumová štruktúra je v princípe zhodná, a práve to neskorší kritici spochybňujú. Súčasne sa však ukazuje, že univerzálnosť by sme nemali hľadať v obsahu maxím, ale v spôsobe ich formovania. Práve v tejto formalistickej rovine sa nachádza Kantov najväčší prínos. To, čo zostáva univerzálne, sú dva základné predpoklady. Po prvé, k maxime dospievame slobodne, ako autonómne bytosti a členovia inteligibilného sveta. Po druhé, maximy, ktoré si v danom akte formujeme, chápeme ako maximy, ktoré by mohli byť všeobecne prijaté, teda ako také, ktoré by prešli testom univerzality.

Pri tomto chápaní test univerzality nepredpokladá faktické prijatie maximy všetkými racionálnymi bytosťami, ale možnosť prijatia na základe autonómneho posúdenia. Každý jednotlivec je tak schopný sám vyhodnotiť platnosť určitého praktického zákona, a tým sa stáva subjektom morálneho hodnotenia aj nositeľom jeho záväznosti. Viacero autorov pripomína, že hodnoty, ktoré prostredníctvom maxím sledujeme, sú ovplyvnené aj tým, ako človek chápe seba, iných a svet vôbec. Palovičová (2004, s. 404) zdôrazňuje, že „ľudský vzťah k svetu, k sebe samému a iným ľuďom nie je neutrálny [...] Svet je morálnym priestorom, ktorý je zaťažený hodnotami, a človek má vždy určité porozumenie seba samého a svojho sveta“. Predstava, že morálne hodnoty spoznávame výhradne *a priori* prostredníctvom rozumu, je tak oprávnené spochybnená. Ak sa pýtame na univerzálnu platnosť samotných maxím, ich normatívna absolútnosť sa javí ako problematická. Práve preto by sa dôraz mal presunúť na neustálu reflexiu a prehodnocovanie platnosti praktických zákonov, ktoré považujeme za záväzné. Ako zákonodarcovia svojich vlastných maxím im môžeme prisudzovať iba istú mieru univerzálnosti, vedomí si toho, že tento proces podlieha korekciám. Takýto postoj predpokladá otvorenosť voči omylnosti aj voči zmenám, ktoré sa v morálnom uvažovaní prirodzene objavujú. Ako ale upozorňuje Korsgaard (1996, s. 103), subjekt nemôže neustále robiť výnimky „len pre túto jednu situáciu“ – tým by sme totiž z dlhodobého hľadiska stratili svoju vlastnú identitu. To nám ukazuje, že kruciálnou problematikou, ktorú nie je možné opomenúť, je skutočnosť, že autonómne prijatie noriem formuje aj našu identitu, naše vlastné ja. Aj keď sa usilujeme konať v súlade s praktickými zákonmi, naša morálna konzistentnosť je vždy krehká a podmienená, čím sa opäť potvrdzuje, že proces morálnej sebaformácie si vyžaduje neustálu reflexiu a sebadisciplínu. Je rovnako potrebné podotknúť, že ak sa náš praktický zákon modifikuje, pretože sa viac priblíži k poznaniu ideálneho stavu morálneho zákona a následne sa pevne a dlhodobo držíme danej modifikácie, nemôžeme hovoriť o svojvoľnosti.

Ak sa zameriame výlučne na formálnu a procesnú stránku ustanovovania praktických zákonov, ukazuje sa, že môže vzniknúť veľké množstvo praktických zákonov, ktoré však už nemusia mať zachovanú univerzálnu podobu v rovine obsahu. Práve v tejto pluralite sa ukazuje Kantov význam ako normatívneho formalistu, ktorý poskytuje rámec na posudzovanie konania

bez vopred určenej obsahovej morálky. Týmto prístupom sa zároveň otvára možnosť, že budeme musieť reflektovať variabilitu maxím, ktoré si jednotlivci volia, hoci všetky prešli rovnakým procesom sebaustanovenia. Je totiž potrebné reflektovať skutočnosť, že často naše praktické zákony nemusia byť konzistentné. Ako uvádza MacIntyre (2006, s. 493): „Nielen, že sa ľudia nezhodujú navzájom, dokonca ani samotný jednotlivec nedáva na každú z týchto [morálnych] otázok jasnú a konzistentnú množinu odpovedí. Zdá sa, že do istej významnej, hoci bližšie neurčenej miery sú tieto nezhody u jednotlivcov prítomné; jeden a ten istý jednotlivec sa vznáša medzi dvoma a viacerými súperiacimi presvedčeniami a za istých okolností a v istých kontextoch sa raz prikláňa k jednému a raz k druhému“. Ak pritom sledujeme vzťah medzi praktickými zákonmi a slobodou, zachovanie slobody musí byť garantované aj pri prijímaní týchto pluralitných maxím. Inými slovami, aj v prípade, že obsah daného praktického zákona nie je univerzálny v tradičnom zmysle, jeho formálna záväznosť musí byť založená na slobodnom akte vôle, ktorým si jednotlivec danú maximu ustanovuje ako hodnú nasledovania.

Problematickým sa pre nás ale javí požiadavka poznávania maxím *a priori*. To by totiž neposkytovalo možnosť ich reflexie. V takom prípade totiž vôľa nie je určovaná rozumom, ale determinovaná niečím vonkajším, čím sa z morálneho konania stáva len stratégia či prispôsobenie sa okolnostiam, a teda popretie autonómie ako základu morálnosti. To v tomto texte nedokážeme jednoznačne vylúčiť, môžeme ale upriamiť pozornosť na to, že v reflexii hrá naďalej kľúčovú úlohu rozum. Ak preto chceme uvažovať o praktických zákonoch, ktoré si zachovávajú normatívnu silu a zároveň rešpektujú pluralitu ľudského prežívania a historických okolností, nevyhnutne sa dostávame k potrebe ich neustálej reflexie a korekcie. Autonómia, ako ju chápe Kant (2014), ostáva dôležitým východiskom, no nie ako rigidný systém, ale ako otvorený rámec, ktorý si vyžaduje osobnú i spoločenskú zodpovednosť za formulovanie a udržiavanie morálnych noriem. Práve v tejto napätosti medzi formálnym ideálom a konkrétnou praxou sa dnes nanovo otvára otázka, čo znamená konať morálne ako slobodná rozumná bytosť.

Záver

Štúdiá sa zameriavala na vzťah medzi slobodou, praktickými zákonmi a morálnym konaním v Kantovej etike s cieľom zodpovedať otázku, či autonómia morálneho zákonodarcu vedie k svojvôli, alebo či je obmedzená istými hranicami. Analýza ukázala, že Kantova (2014) koncepcia slobody, založená na autonómii a sebazákonodarstve, prostredníctvom svojej procedurálnej štruktúry poskytuje účinný mechanizmus na obmedzenie svojvôle pri ustanovovaní maxím. Kantovo poňatie slobody predstavuje konceptuálne náročný, no koherentný rámec, v ktorom je normativita odvodená výlučne z praktického rozumu.

Sloboda pre Kanta (2014) nie je daná vonkajšou voľnosťou konať, ale vnútorným súladom medzi rozumovým presvedčením a skutkom. Je to sloboda formovaná v interakcii so sebou samým ako vnútorný dialóg alebo aj ako vnútorný konflikt medzi tým, čo by som mal urobiť, a tým, čo naozaj konám. Ako uvádza Sedová (2021, s. 85), ide o „dialóg, ktorý sa od čias Sokrata nazýva myslením, alebo o vnútorný zápas medzi tým, čo by som robíť mal, a tým, čo naozaj robím“. Práve v tomto napätí sa ukazuje zmysel Kantovej etiky – mať presne stanovené pravidlá a usilovať sa ich dodržiavať, a ak ich nedodržíme, uvedomiť si to a reflektovať túto skutočnosť. Dôležité je, že praktický zákon nie je úplne nemenný, môže sa revidovať v čase na základe reflexie, no problém nastáva vtedy, keď sa odkláňame od vlastných maxím nie z rozumových dôvodov, ale pre výhody či pohodlie. V takom prípade sa vytráca záväznosť aj autonómia, čím sa narúša samotný základ morálneho konania. Slobodu, ako ju chápe Kant (2014) môže človek nadobúdať len vtedy, keď nie je určovaný ničím iným ako vlastným rozumom. Slobodu tak môžeme uskutočňovať iba ako členovia inteligibilného sveta, teda ako

bytosti, ktoré si samy určujú zákon. V otázkach morálneho konania sme slobodní len vtedy, ak sú naše maximy ustanovené rozumom a nie ovplyvnené vonkajšími alebo pudovými determinantmi.

Kategorický imperatív ako test univerzality stanovuje formálne kritérium, ktoré bráni tomu, aby sa maximy stali nástrojom subjektívnych preferencií. Tento formálny aspekt je zároveň dôvodom, prečo možno Kantovu (2014) teóriu interpretovať ako procedurálny morálny konstruktivizmus. Otázkou však zostáva, do akej miery je tento model kompatibilný s empirickou realitou ľudského života, ktorá je kontextuálna, emocionálne podmienená a sociálne determinovaná. Kritiky (MacIntyre, 2004; Nussbaum, 2006) upozorňujú, že Kantova racionalistická antropológia môže nedostatočne reflektovať tieto dimenzie, čím vzniká medzera medzi ideálnym normatívnym rámcom a praktickou uskutočniteľnosťou morálnej autonómie.

Napriek týmto výhradám možno konštatovať, že Kantovo (2014; 2022) chápanie autonómie poskytuje dôležité východisko, ktorým je neukotvenie normativity v obsahu, ale v procese, teda v spôsobe, akým subjekt formuluje a prijíma maximy. Tým súčasne zachováva možnosť kritiky, reflexie a racionalizácie morálnych postojov. Kantova koncepcia je preto aktuálna aj dnes: ponúka model morálnej agentnosti, ktorý zdôrazňuje vnútornú zodpovednosť, racionálnu sebadisciplínu a ochotu revidovať vlastné presvedčenia vo svetle rozumu. Takto chápaná autonómia predstavuje normatívny ideál.

Literatúra

- COHEN, Gerald Alan. 1996. Reason, humanity, and the moral law. In: KORSGAARD, Christine. 1996. *The sources of normativity*. Cambridge : Cambridge University Press, 1996. s. 167-188. ISBN 978-0-521-55960-7.
- HOLLANDER, Pavel. 2023. *Sloboda – slovo a čin : Od antiky po woke*. Bratislava : Kaligram, 2023. 607 s. ISBN 978-80-8224-007-1.
- HONNETH, Axel. 2018. *Právo svobody – Nárys demokratické mravnosti*. Praha : Filosofia, 2018. 614 s. ISBN 978-80-7007-544-9.
- KANT, Imanuel. 2014. *Základy metafyziky mravů*. Praha : Oikoymenh, 2014. 103 s. ISBN 978-80-7298-501-2.
- KANT, Imanuel. 2022. *Kritika praktického rozumu*. Praha : Oikoymenh, 2022. 181 s. ISBN 978-80-7298-549-4.
- KLEMME, Heiner F. 2017. Immanuel Kant. In: POLLMANN, Arnd – LOHMANN, Georg (eds.). *Ľudské práva*. Bratislava : Kaligram, 2017, s. 51 – 59. ISBN 978-80-8101-960-9.
- KORSGAARD, Christine. 1996. *The sources of normativity*. Cambridge : Cambridge University Press, 1996. 273 s. ISBN 978-0-521-55960-7.
- MACINTYRE, Alasdair. 2004. *Ztráta ctnosti – K morální krizi současnosti*. Praha : Oikoymenh 2004. 332 s. ISBN 80-7298-082-3.
- MACINTYRE, Alasdair. 2006. Privatizácia dobra (Inauguračná prednáška). In: *Filozofia*, roč. 61, č. 6, s. 489–501. ISSN 2685-7061.

NUSSBAUM, Martha. C. 2006. *Frontiers of Justice: Disability, Nationality, Species Membership*. Cambridge : Harvard University Press 2006. 512 s. ISBN 978-0674024106.

PALENČÁR, Marián. 2019. Teoreticko – metodologické východiská bioetických skúmaní. In: *Problém smrti a umieranie v medicíne a zdravotníctve (Reflexia teoreticko-metodologických východísk a súčasných diskusií)*. Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2019. 11-87 s. ISBN 978-80-555-2360-6.

PALOVIČOVÁ, Zuzana. 2004. Etika a princíp autenticity. In: *Filozofia*, roč. 59, 2004, č. 9, s. 627-640. ISSN 2685-7061.

PALOVIČOVÁ, Zuzana. 2004. Identita a dobro. Morálna teória Ch. Taylora. In: *Filozofia*, roč. 59, 2004, č. 6, s. 401-415. ISSN 2685-7061.

PALOVIČOVÁ, Zuzana. 2007. Autonómia vôle ako základ morálneho konania. In: *Filozofia*, roč. 62, 2007, č. 2, s. 164-175. ISSN 2685-7061.

ROUSSEAU, Jean-Jacques. 2010. *O spoločenskej zmluve*. Bratislava : Kaligram, 2010. 167 s. ISBN 978-80-8101-248-8.

SEDOVÁ, Tatiana. 2021. Fenomén ľudskej dôstojnosti, jej pojem a vzťah k ľudským právam. In: *Filozofia*, roč. 76, 2021, č. 5, s. 317-332. ISSN 2685-7061.

STACHOŇ, Marek. 2017. *Sociálna filozofia I. Kanta*. Banská Bystrica : Belianum, 2017. 175 s. ISBN 978-80-557-1333-5.